

УДК 94:3.07(477) «1917-1918»
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-120-129

ТЛЄУШ Віктор Махмутович,
аспірант історичного факультету
Запорізького національного університету,
e-mail: tleush@i.ua

МІСЦЕ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

У статті здійснено аналіз територіальної політики Центральної Ради та місце в ній Катеринославської губернії. Встановлено, що політика уряду щодо адміністративно-територіального устрою українських земель трансформувалась протягом 1917-1918 років в залежності від зовнішніх факторів, а саме політики Тимчасового уряду та перебігу жовтневого перевороту. Доведено, що Центральна Рада від самого початку свого існування бачила Катеринославську губернію частиною національно-територіальної автономії України. Проте через складність військово-політичної ситуації 1917 – початку 1918 року, усі починання Центральної Ради щодо включення південноукраїнської губернії до складу українських земель зазнала краху.

Ключові слова: Центральна Рада, Катеринославська губернія, адміністративно-територіальний устрій, територіальна політика.

Постановка проблеми. Від часу початку соціальних потрясінь 1917 року Катеринославська губернія опинилася у вирі не просто адміністративно-територіальних перетворень, а у вирішенні більш глобального питання – кому належить цей регіон? До складу яких земель має входити губернія? Від часу Лютневої революції й аж до 1932 року доля територіальної організації українських земель, в тому числі й Катеринославської губернії, змінювалася в залежності від політичної кон'юнктури. Після повалення царату уряди почали піднімати питання про перегляд колишнього адміністративно-територіального поділу. Особливе значення має політика Центральної Ради як представника першої національної влади, яка визначила місце Катеринославської губернії в системі адміністративно-територіального устрою українських земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія теми адміністративно-територіального устрою українських земель періоду Центральної Ради відображена у багатьох узагальнюючих та спеціальних працях з історії Української революції. Слід звернути особливу увагу на праці О.Д. Бойко [1], В.Ф. Верстюка [2; 3], Г. Корольова [4; 5], С.В. - Кондратюка, [6] О. Мельника [7], які частково розкрили питання . Територіальна політика Центральної Ради по відношенню до південноукраїнських земель знайшла відображення у монографії Г.Ф. Турченко [8]. Проте на сьогодні не існує спеціального дослідження, яке б продемонструвало, яке місце у адміністративно-територіальній політиці Центральної Рада займала така важлива в економічному та політичному відношенні Катеринославська губернія.

Метою статті є визначення особливостей територіальної політики Центральної Ради по відношенню до Катеринославської губернії.

Виклад основного матеріалу. На момент Лютневої революції 1917 року українські землі знаходилися у складі губерній Російської імперії, які завдяки планомірній уніфікації протягом цілого XIX століття в плані управління майже нічим не відрізнялися від інших губерній. З початком революційних подій, створенням Центральної ради в Україні зберігався імперський адміністративно-територіальний устрій. Територія так само поділялась на губернії, повіти та волості. Катеринославська губернія, як і за часів Російської імперії, складалася з восьми повітів: Катеринославського, Новомосковського, Павлоградського, Бахмутського, Верхньодніпровського, Слов'яносербського, Олександрівського та Маріупольського.

Після повалення царату та створення Української Центральної Ради постало питання автономії, що вимагало окреслення територіальних меж цієї української автономії. Вперше проблему обговорювали на Всеукраїнському національному конгресі, що проходив 6-8 квітня 1917 року в Києві, та ознаменував зміну статусу Центральної Ради з київської на всеукраїнську організацію, яка мала на меті стати керівним органом українського національного руху. Для цього на конгресі мали взяти участь представники усіх регіонів України. Від Катеринославської губернії усього було 7 делегатів, з них 3 від м. Катеринослав –

Ф. Дубовий В. Біднов, П. Курявий, а 4 – від губернії – Ф. Сторубель, К. Герасимів, П. - Тушкан, , М. Кузьменко [9, 64].

На Всеукраїнському національному конгресі вперше постало питання територіального устрою українських земель. Обговорюючи питання подальшої організації роботи Центральної ради, йшлося про створення нових умов для обрання делегатів. Наголошувалося на тому, що Центральна Рада не має складатися тільки з представників київських організацій, а делегування з місць має набути систематичний характер. Відповідно до матеріалів Українського національного з'їзду, делегати мали обиратися за наступною схемою: від українських губерній, в переліку яких була і Катеринославська губернія, – 4 представники, від губерній в залежності від кількості українців, що проживали на їх територіях – по 3, 2 та 1 представнику відповідно. Окрім того, делегати мали бути обрані й від міст. При цьому, від Катеринослава як від великого українського міста мало бути обрано 2 делегати на рівні з Харковом та Одесою [9, 59].

Нагальне для вирішення питання знайшло відображення у доповідях В. Садовського та Ф. Матушевського. В. Садовський на основі аналізу статистичних матеріалів про національний склад та розміщення населення в своїй доповіді «Територія і людяність України» окреслив межі українських земель, до яких увійшли усі губернії з більшістю українського населення. Таким чином, В. Садовський вперше зробив офіційну заяву про необхідність об'єднати українські землі, в тому числі й південні території, в межах одного державного утворення [8, 121].

Інша доповідь на конгресі – Ф. Матушевського «Права національних меншостей», – також акцентувала увагу на етнічному принципі розподілу територій. Доповідач відстоював точку зору, що усі губернії Російської імперії, де більшість становить українське населення, мають стати українськими [1, 33]. За такою логікою, Катеринославська губернія мала стати українською адміністративно-територіальною одиницею, адже за переписом 1897 року з 2113674 населення Катеринославської губернії в етнічному складі дійсно переважали українці – 68,9 % [10]. Таким чином, на Всеукраїнському національному конгресі чітко окреслилися національний, етнічний принцип створення адміністративно-територіальних одиниць єдиного державного утворення.

Українська національна рада, створена у Петрограді після Лютневої революції 1917 р. як повноважний представницький орган Української Центральної Ради в столиці Росії для рішення питань, пов'язаних з українською справою [11, 102; 12, 35], звертаючись 14 квітня 2017 року до Тимчасового уряду з домаганням національних прав для України та підтримкою рішень Всеукраїнського національного конгресу, наполягала на тому, що територія України мала б включити усі губернії, в яких українці складають переважну кількість населення, а саме: Київську, Подільську, Волинську, Полтавську, Херсонську, Катеринославську, Чернігівську, Харківську, Таврійську губернії та Кубанську область [13, 200]. 26 квітня виконавчим комітетом Української національної ради була складена пам'ятка «Про обласне управління в українських губерніях», основні положення яких містили тези, які обговорювалися на конгресі 6-8 квітня [13, 249-256]. У цій пам'ятці вже йшлося про інший склад українських губерній. Так, до компетенції українських органів влади мали увійти Київська, Подільська, Волинська, Полтавська, Чернігівська, Харківська, Херсонська, Катеринославська, а також частини Таврійської, Воронезької, Курської, Бессарабської губерній, Кубанська область у разі згоди населення. Відповідно до положень цієї пам'ятки, єдиним виходом із ситуації, що склалася на початку 1917 року, була децентралізація управління за національно-територіальним принципом. Київ розглядався як центр для українських губерній. При цьому простежується ідея підтримки прав представників різних національних меншин, які проживають разом з українцями. У пам'ятці відстоювалася думка про необхідність термінового призначення обласного комісара та створення обласної ради для управління губерніями з українським населенням [13, 249-257].

Всеукраїнський національний конгрес та актуальні питання, підняті на ньому, вплинули на організацію політичного життя та самовизначення і на місцях. Так, у Катеринославі 21-22 травня 1917 року проходив Український національний з'їзд Катеринославщини, який став одним з майданчиків для висловлення думок щодо бажаного вектору розвитку подій для політично активної частини суспільства [14, 54]. Головою з'їзду було обрано В. Біднова, а почесним головами – Д. Яворницького та А. Кашенка.

Учасниками з'їзду було обговорено багато доповідей, серед яких особливо важливе місце зайняли доповіді В. Біднова «Про історичні підвалини автономії України» та І. Мазепи «Про автономію України». Основні тези з цих доповідей знайшли відображення у прийнятій на з'їзді резолюції. З'їзд висловився за національно-територіальну автономію України у складі Російської федеративно-демократичної республіки. При цьому учасники з'їзду зазначили у резолюції: «Вважаючи на те, що федерація автономних національних одиниць є найкращим забезпеченням демократичних і національно-політичних прав кожної нації, Катеринославський губернський з'їзд з повною непохитною рішучістю ставить вимогу національно-територіальної автономії України, яко перше неодкладне, пекуче завдання сучасного моменту народу всієї України... З'їзд також вважає, що федеративний устрій Російської держави, яко союз національно-територіальних одиниць не тільки не може бути шкідливим для соціально-економічного розвитку всієї Росії та і зокрема України, а навпаки являється єдиним засобом нормального розвитку всіх сил усєї держави» [13, 330]. Окрім того, з'їзд висунув вимогу Тимчасовому уряду негайно оголосити національно-територіальну автономію України з огляду на те, що це є найкращим способом забезпечити національно-політичні справи українського народу. Таким чином, на з'їзді в Катеринославі були схвалені головні ідеї, які сформувався ще в Києві на Всеукраїнському національному конгресі 6-8 квітня 1917 року. А це, в свою чергу, означало, що південь цілком розділяв думку Центральної Ради щодо устрою України та вважав себе частиною нової України. Український національний з'їзд Катеринославщини став першим національним зібранням, основною метою якого було висловлення підтримки курсу, обраного Центральною Радою, щодо устрою української держави.

Для подальшого вирішення українського питання була сформована делегація Центральної Ради, яка мала їхати до Тимчасового уряду з дорученням добиватися декларації про автономію України [9, 87]. У цій декларації Катеринославська губернія представлялась виключно як українська губернія.

Проте намагання Центральної Ради отримати підтримку з боку Тимчасового уряду у питанні автономії зазнала краху, що і стало причиною видання І Універсалу. Загальні збори Центральної Ради 1-3 червня 1917 року визнали, що Центральна рада вжила усіх заходів для порозуміння з Тимчасовим урядом щодо питання автономії України, проте ріст українського руху, який може довести українські землі до анархії та «занепаду здобутків революції», змусив прийняти рішучих заходів [9, 101].

І Універсал проголосив ідею автономії України у складі Росії, проте конкретні територіальні кордони не були визначені [15, 295-298]. Не дивлячись на підтримку населення щодо національно-територіальної автономії, все ж на теренах Катеринославської губернії спостерігалися певні суперечності. Так, на засіданні Центральної Ради 26 червня 1917 року Ф. Дубовий доповідав, що селяни на губернському з'їзді відкинули ідею автономії під впливом російських есерів, які проводили агітацію серед населення. Цю тези також підтверджував і П. Тушкан, який вказував, що причиною непідтримки автономії частиною населення була цілеспрямована русифікація та агітація. Доповідач вказував, що російські соціалістичні організації «дурять селян, залякують їх різнею, котра, мовляв, буде між канапами і українцями, коли останні будуть домагатись автономії. ... Сим і пояснюється, чому з'їзд селянський відкинув національно-територіальну автономію». Проте П. Тушкан не був позбавлений оптимізму і вважав ситуацію не безнадійною, а передумовою майбутнього успіху в справі автономії рахував історичні та етнографічні традиції. Урешті, після таких доповідей було прийнято рішення покращити агітаційну роботу на Катеринославщині для боротьби з планомірною антиукраїнською роботою [9, 129].

22 червня 1917 року у Маріїнському палаці відбулося об'єднане засідання виконкомів рад і представників політичних партій, в якому взяли участь О.Ф. Керенський, М.І. Терещенко, І.Г. Церетелі, на якому розглядалося питання про ставлення неукраїнської демократії до Центральної Ради. За результатами цього засідання В. Винниченко у доповіді на засіданні Центральної Ради зазначав, що обговоренню підлягати етнографічні межі України. Так, деякі члени засідання наголошували на «сумнівності» приналежності Катеринославської та Херсонської губерній до українських [9, 152].

Чіткого окреслення меж української автономії не відбулося й після виголошення ІІ Універсалу, який, проте, відкрив шлях до розробки проекту автономного устрою України

[15, 308-309]. 10 липня був затверджений «Статут вищого управління Україною» – проект автономного устрою України, який мали подати на розгляд Тимчасовому уряду.

Проте Тимчасовий уряд не тільки не затвердив статут, а й видав 17 серпня інструкцію Генеральному Секретаріату, яка звужила його права до рівня місцевого органу Тимчасового уряду, а питання автономії взагалі зняла з обговорення. Згідно цієї інструкції повноваження Генерального Секретаріату розповсюджувалися лише на Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та частину Чернігівської губернії.

Не дивлячись на те, що інструкція передбачала в майбутньому можливість розширення повноважень і на інші губернії згідно висловленого бажання місцевих інституцій, проте це не відкидає той факт, що більшість найбільш економічно розвинених регіонів залишилися поза межами українських територій та поза межами українського управління. Промислові регіони – Харківщина, Донбас, Криворіжжя, сільськогосподарські чорноземні регіони – Херсонщина, Таврія, залишилися в зоні впливу безпосередньо Тимчасового уряду [1, 37].

В. Винниченко на засіданні Малої Ради 5 серпня вказував, що формальною підставою для виключення Катеринославської, Херсонської та Харківської губерній зі складу України стало те, що вони не висловилися за приєднання до Центральної Ради, не дивлячись на те, що селянські з'їзди висловилися за автономію [9, 215]. Губернський комісар Катеринославщини навіть поїхав особисто до Петербургу, щоб запевнити членів юридичної комісії, яка розглядала проект статуту Генерального Секретаріату відповідно до Інструкції, що Катеринославський губернський з'їзд постановив визнати Центральну Раду своїм урядом та асигнував певні кошти [9, 224].

Таким чином, рішенням Тимчасового уряду, заснованого на економічному та етнографічному принципах, Катеринославська губернія з майже 70 % українського населення опинилася відірваною від інших українських земель. Таке рішення мало на меті й дезінтеграцію України шляхом розчленування українських земель.

Це було зроблено свідомо через небажання позбавити Росію економічно розвинених територій з багатими природними ресурсами. Ф. Менчковський, діяч Центральної Ради, на засіданні Малої Ради висловився наступним чином: «Через що викреслено Харківщину? Бо там є уголь, руда та інші підземні багатства. Чому не згадується про Катеринославщину? Бо без Кривого Рога московська промисловість не зможе розвиватись. ... Навіть якщо поглянемо на продовольчу справу, то й тут бачимо, що московська буржуазія потурбувалася вирвати її з рук українського народу, бо знає, що це може послужити українському народу як знаряддя дальшої боротьби. А без українського хліба голодна Росія прожити не може» [9, 219].

У революційному середовищі Інструкція Генеральному Секретаріату в питанні територіального устрою викликала бурхливу реакцію. Протягом декількох днів Інструкція Генеральному Секретаріатові жваво обговорювалася на засіданнях Центральної Ради. Так В. Винниченко відреагував на рішення Тимчасового уряду: «Вимірюючи територію майбутньої автономії України, вони торкнулись Чорного моря, Одеси, Донецького району, Катеринославщини, Херсонщини, Харківщини. І тут, від однієї уяви, що донецький і херсонський вугілля, що катеринославське залізо, що харківська індустрія одніметься в них, вони до того захвилювалися, що забули про свою професорську мантию, про свою науку, про високі Установчі Збори, почали вимахувати руками, розхристалися і виявили всю суть свого руського гладкого, жадного націоналізму. О, ні в якому разі вони не могли признати автономії. Київщину, Полтавщину, Поділля, ну, хай ще Волинь, ну, та хай уже й Чернігівщину, це вони могли ще визнати українським. Але Одеса з Чорним морем, з портом, зі шляхом до знаменитих Дарданелл, до Європи? Але Харківщина, Таврія, Катеринославщина, Херсонщина? Та які ж вони українські? Це – Новоросія, а не Малоросія, не Україна. Там і населення в більшості не українське, то, словом, – руський край. Бідні професори навіть науці своїй наплювали в лице й, як нетактовне цуценя, одшпурнули від себе ногою, коли вона підбігла до них зі своєю статистикою, з посвідченням Російської Академії Наук. Яка, в лихій годині, Академія Наук, коли однімаються Дарданелли, вугілля, залізо, сіль?» [16, 167-168].

Григор'єв, обговорюючи Інструкцію, вказував: «Не знати, по якому підручнику учили «государствоведы» історію, бо учні ще з 1-ї класи знають, що Запоріжжя було на Катеринославщині і що це теж Україна, а юридична комісія... не знає цього!» [9, 231].

Центральна рада, не дивлячись на бурхливу реакцію та жваве обговорення, все ж 9 серпня визнала українську автономію у межах, запропонованих Тимчасовим урядом в інструкції, задля уникнення відкритого конфлікту з центральною владою [9, 251]. Проте, необхідно зазначити, що делегат від Катеринославської губернії Позиненко протестував проти поділу України [9, 248]. Та, однак, Тимчасовий уряд не чекав, що українські губернії, які не увійшли до цієї обмеженої автономії, скористаються правом, задекларованим інструкцією про самовизначення.

Окремі громади висловлювалися проти розірвання українських територій. Загальні збори жителів Велико-Михайлівської волості Олександрівського повіту Катеринославської губернії 6 серпня 1917 року зібрали 250 чоловік, які протестували проти рішення Тимчасового уряду виключити зі складу України Катеринославську, Херсонську та Харківську губернії [13, 627]. Волосне віче с. Саксагань Верхньодніпровського повіту зібрало 6 серпня більше 1200 жителів, які протестували проти того факту, що Катеринославщина не увійшла до складу автономної України. Тому віче постановило підпорядковуватися лише Центральній Раді та Генеральному Секретаріату та виконувати тільки їх накази та розпорядження [13, 625-626]. 9 серпня 1917 року м. Олександрівськ також висловився проти виключення Катеринославської губернії зі складу автономної України: «Об'єднане засідання представників організацій г. Олександровська на Катеринославщині, партії соціалістів революціонерів, соціал-демократів, залізно-дорожніх т-в, січі «Хортиця», і т-ва «Просвіти» обміркувавши інструкцію Временного Правительства Генеральному Секретаріатові, гостро осуджує політику буржуазних членів Правительства в українській справі, протестує проти обмеження компетенції генерального секретаріату через несправедливе окреслення меж автономної України і рішуче заявляє, що всіма силами буде підтримувати Центральну Раду в її боротьбі за проведення в життя конституції України, що вироблена була Центральною Радою» [13, 635].

Резолюція із протестом проти розподілу України та вимогою включити Катеринославську губернію до складу України була ухвалена 13-15 серпня на Катеринославському губернському селянському з'їзді, на якому були присутні більше 400 делегатів з регіону [13, 651]. Пізніше до резолюції стали приєднуватися окремі повіти. Так, 17 серпня жителі с. Деріївки Верхньодніпровського повіту висловили протест проти виключення «нашої Катеринославської губернії із складу автономної України» [13, 657]. 21 жовтня 1917 року Верхньодніпровська повітова земська управа повідомила, що приєднується до прийнятої резолюції та бажає, щоб Верхньодніпровський повіт приєднався до складу України [8, 156].

Проти виключення земель протестували й представники тих губерній, які мали увійти до компетенції Генерального Секретаріату відповідно до положень інструкції. Так, волосний комітет с. Лазірок Лубенського повіту Полтавської губернії заперечували відділення Херсонської, Катеринославської, Таврійської, Харківської губерній зі складу автономної України [13, 653].

25 серпня схожу резолюцію ухвалили й на зібранні Союзу споживчих товариств Катеринославщини, де йшлося про недопущення виключення Катеринославської губернії зі складу автономної України [13, 688]. Другий Всеукраїнський з'їзд залізничників, який проходив 27 серпня – 1 вересня 1917 року, вимагав, «чтобы отделенные Российским правительством от Украины: Екатеринославщина, Харьковщина, Херсонщина, Таврия и Кубанщина, заселенные в значительном большинстве (на 80%) украинским народом, были слиты в одно политическое целое с Украиной» [13, 693]. На Другому Всеукраїнському лісовому з'їзді учасники прохали Центральну Раду «вжити всіх заходів до найскорішого об'єднання всієї України в її етнографічних межах» [13, 771].

12 вересня представники Українського учительського товариства Катеринослава виступили з протестом проти виключення Катеринославської губернії зі складу України [13, 785]. Протестом вилучення губерній з автономної України стало рішення I Всеукраїнського з'їзду «Просвіт», що відбувся 20-23 вересня 1917 року, на якому були делегати південних та східних губерній, у тому числі й від Катеринославської губернії. Цим рішенням делегати вимагали об'єднати усі українські землі [13, 781].

Під час обговорення стану справ у Росії та порядку формування уряду на засіданні Малої Ради вкотре повторювалися вимоги про включення Катеринославської та інших виключених губерній до компетенції Генерального Секретаріату [9, 282].

Загалом, рішучий опір політиці Тимчасового уряду та протести населення, різноманітних зборів, з'їздів, організацій проти розподілу українських територій не були дивиною восени 1917 року [17, 201].

Ситуація, коли дія виконавчого органу Тимчасового уряду – Генерального Секретаріату, поширювалася на обмежену кількість губерній, а Центральної Ради – на всі губернії на українських землях, призводила до неможливості виконувати свої функції з державного управління. Вересень-жовтень 1917 року можна назвати періодом загострення боротьби Центральної Ради за українську автономію. Після того, як стало очевидним, що компроміси з Тимчасовим урядом не дають можливості вирішити питання про устрій України, Центральна Рада разом з Генеральним Секретаріатом вдалися до активних дій у цьому напрямку [17, 202]. 29 вересня Центральна рада видала декларацію, в якій йшлося про повну автономію України, вищий орган влади – Центральну Раду, а її виконавчий орган – Генеральний Секретаріат [1, 38].

Проте позиція Тимчасового уряду щодо території автономної України не змінилася аж до жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді. Центральна Рада відреагувала на події в Петрограді швидко, при цьому серед інших питань, важливе місце зайняло відновлення територіальної цілісності України [8, 138]. Так, подальшого розвитку питання розширення автономії та території, на яку вона розповсюджується, набуло під час чергової сесії Центральної Ради 28 жовтня – 2 листопада 1917 року. Ухвала сесії засвідчувала бажання територіальних громад та поширила дію влади Генерального Секретаріату на усі землі з більшістю українського населення. Це звичайно стосувалося й Катеринославської губернії [9, 379]. 3 листопада Генеральний Секретаріат видав відозву, якою підтвердив розширення компетенції на всі українські губернії [15, 339-340]. Проте фактично влада Генерального Секретаріату частково поширювалась, або й не поширювалась зовсім на Катеринославську губернію протягом грудня 1917 – березня 1918 року, коли тривала збройна боротьба за регіон між Українською Народною Республікою та більшовиками, про що йдеться у наступному підрозділі.

Велике значення мав проект конституції Української Народної Республіки, викладений М.С. Грушевським на засіданні Центральної Ради [13, 925-930]. У цьому проекті йшлося про декларування федеративних відносин з Російською демократичною республікою, національно-територіальної автономії України у складі Київської, Подільської, Волинської, Холмської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній, за виключенням частин неукраїнських земель у цих губерніях, а також з можливістю прилучення сусідніх українських територій з інших губерній, включаючи західноукраїнські землі [9, 5-11].

Обговорення нагальних питань щодо устрою України та рішення сесії Центральної Ради знайшли відображення в III Універсалі. У ньому автономія розширилася до 9 губерній. Після проголошення III Універсалу до складу новоутвореної Української Народної Республіки увійшли Київська, Волинська, Подільська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Катеринославська, Херсонська та Таврійська губернія без Криму. Слід відзначити рішучість української влади у прийнятті такого важливого для реалізації ідеї української соборності рішення. Проте практично реалізувати положення III Універсалу на Катеринославщині не було можливості через військове протистояння з більшовиками, яке переросло у подальшому в більшовицько-українську війну.

Тільки після видання IV Універсалу та проголошення самостійності України ідея конкретних адміністративно-територіальних змін знайшла вихід у законотворчій діяльності Центральної ради. При тому, що зовнішні кордони мали залишатися у відповідності до III Універсалу, передбачався поступовий перехід до територіальної системи, яка б складалася з земель, волостей, громад [18, 38].

Ідейним вдохновителем адміністративно-територіальної реформи періоду УНР був безпосередньо сам М.С. Грушевський. Нова концепція поділу держави засновувалася на ідеї ліквідації старого губернсько-повітового поділу та створення таких адміністративно-територіальних одиниць як землі, які за задумом мали стати меншими по території за губернії, але більше за повіти. Ідея децентралізації влади та розбудови громадського самоврядування повністю відповідало духу того періоду. На думку ініціаторів, ці реформи необхідно було провести, враховуючи нові політичні реалії, насамперед для політичного та національно-культурного самовизначення України.

Не дивлячись на те, що доля Центральної Ради та й усіх українських земель були під питанням в умовах революційних подій, проте після підписання Брест-Литовського мирного договору та для відновлення контролю над територією, яка знаходилася під владою більшовиків у кінці 2017 – на початку 2018 року, Малою Радою 6 березня 2018 року був прийнятий «Закон про поділ України на землі».

Відповідно до другого параграфу закону, Українська Народна Республіка мала поділятися на 32 землі: Підляшсе з центром у Боресті; Волинь з центром у Луцьку; Погорину з центром у Рівному; Болохівську землю з центром у Житомирі; Дреговську землю з центром у Іскорості; Дреговицьку землю з центром у Мозирі; Київ з околицею (приблизно на 20-30 верст); Поросє з центром у Білій Церкві; Черкащину з центром у Черкасах; Побоже з центром в Умані; Поділе з центром у Камінці; Брацлавщину з центром у Вінниці; Подністрове з центром у Могиліві; Поморе з центром у Миколаїві; Одесу з околицею; Низ з центром у Єлизаветі; Січу з центром у Катеринославі; Запороже з центром у Бердянську; Нове Запороже з центром у Херсоні; Азовську землю з центром у Маріуполі; Сіверщину з центром у Стародубі; Чернигівщину з центром у Чернигові; Переяславщину з центром у Прилуках; Посемє з центром у Конотопі; Посулє з центром у Ромені; Самару з центром у Кременчуку; Полтавщину з центром у Полтаві; Слобідщину з центром у Сумах; Харків з околицями сумежними; Донеччину з центром у Славянську; Подонє з центром у Острогоську; Половецьку землю з центром у Бахмуті [19, 181-182]. Примітно, що були визначені й заплановані центри нових адміністративно-територіальних одиниць.

Окрім того, законом передбачалося потенційне збільшення кількості земель за рахунок можливого приєднання частини українських етнічних земель, які знаходились на той час у складі інших держав.

Законом декларувалася розробка найближчим часом нових законопроектів, які б деталізували процес розмежування нових земель УНР, а також організацію місцевих органів влади та передачу їм усіх справ від установ попереднього губернського адміністративно-територіального устрою. Такий устрій мав розбудувати широке громадське самоврядування на засадах децентралізації, залишаючи центральній виконавчій владі тільки «справи, які зістаються поза межами діяльності установ місцевої й національної самоуправи, або дотикають цілої республіки» [20, 39].

Землі Катеринославської губернії мали стати частиною п'яти нових адміністративно-територіальних одиниць, таких як Низ, Січ, Азовська земля, Половецька земля, Самарська земля. Низ мав включити частини Верхньодніпровського повіту, Січа – Катеринославський повіт, частини Верхньодніпровського, Новомосковського та Олександрівського повітів, Азовська земля – частину Олександрівського повіту, Маріупольський та Павлоградський повіти, Половецька земля – Слов'яносербський та Бахмутський повіти. Частина Новомосковського повіту увійшла до складу Самарської землі. При цьому слід зазначити, що адміністративно-територіальний поділ змінювався кардинально, оскільки до складу нових територіальних утворень входили не тільки окремі частини губерній, а й розривалися між різними землями навіть повіти.

Передбачалося, що середня чисельність населення однієї землі мала б складати у середньому 1 млн мешканців, а територія дорівнювала б території 3-4 колишніх повітів [20, 40]. В основу адміністративно-територіальної реформи М.С. Грушевський поклав кількісні показники. Саме це, на його думку, мало допомогти організувати санітарну, транспортну, сільськогосподарську, промислову та культурну сфери в кожній новій адміністративно-територіальній одиниці [1, 43]. Окрім кількості населення, важливими були географічні, природничо-кліматичні, етнографічні та історичні чинники. Сучасні дослідники вважають, що такий адміністративно-територіальний поділ відповідно до природних, історичних і культурних реалій України був ідеальний та гармонічний [1, 44].

Не дивлячись на те, що Центральна рада на чолі з М.С. Грушевським розробила основи реформування адміністративно-територіального поділу в самостійній Українській народній республіці, проте цим змінам не судилося справдитися в умовах постійного політичного та військового протистояння на теренах українських земель.

Подальшим кроком Центральної Ради на шляху організації влади в УНР стало прийняття Конституції 29 квітня 1918 року або Статуту про державний устрій, права і вільності УНР, що стало результатом довготривалої боротьби та спроб національного державотво-

рення [15, 375-383]. Саме в Конституції наголошувалося на неподільності території УНР. Слід зазначити, що при цьому декларувалося додержання культурних прав національних меншин. 8 розділ Конституції присвячений питанню національних автономій в межах УНР – так званих національних союзів. Російській, єврейській та польській національним меншинам таке право надавалося одразу після набрання чинності Конституції.

Конституція встановлювала управління на всій території УНР на засадах децентралізації та широких прав органів місцевого самоврядування земель, волостей, громад. Такими органами мали стати виборні ради та управи різних рівнів, яким належала влада на місцях. При цьому, центральна влада мала лише контролюючі та координуючі функції [15, 375-383]. На думку багатьох дослідників «Статут про державний устрій, права і вольности УНР» мав прогресивний характер і складався з адаптованих до української дійсності положень кращих Конституцій Європи. Проте існує й протилежна думка, згідно з якою абстрактні положення нових законодавчих актів Центральної Ради не дозволяли їх імплементувати в тій ситуації, в якій на той час знаходилися українські землі [21, 35-36].

Висновки. Таким чином, не дивлячись на прогресивність ідей у сфері адміністративно-територіальних реформ Центральної Ради не змогла втілити в життя жодну з них. 29 квітня 1918 року Центральну Раду в результаті військового перевороту змінив гетьман Павло Скоропадський. Проте необхідно зазначити, що керманічі Української Народної Республіки питанню державного будівництва та відстоюванню територіальної єдності українських земель приділили багато уваги. Знаковим є те, що перший національний уряд, незважаючи на усю складність військово-політичної ситуації 1917 – початку 1918 року, підкреслив, що Катеринославська губернія є українською губернією та складає невід'ємну частину земель української держави.

Список використаної літератури

1. Бойко О.Д. Проблема визначення кордонів України в період Центральної Ради (1917-1918 рр.) / О.Д.-Бойко // Український історичний журнал. – 2008. – № 1. – С. 31-46.
2. Верстюк В. Всеукраїнський національний конгрес в контексті періоду становлення Центральної Ради / В. Верстюк // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2008. – Вип. 3. – С. 4-22.
3. Верстюк В. Українська Центральна Рада: період становлення / В. Верстюк // Український історичний журнал. – 2007. – № 2. – С. 23-46.
4. Корольов Г.О. Ідея федералізму як парадигма історичної перспективи доби Української революції 1917-1921 рр. / Г.О. Корольов // Український історичний журнал. – 2010. – № 5. – С. 103-117.
5. Корольов Г.О. Ідея автономізму в уявленнях діячів та сучасників доби Центральної Ради / Г.О. Корольов // Проблеми вивчення історії української революції 1917 – 1921 років. – К.: Інститут історії України НАН України, 2012. – Вип. 7. – С. 126-147.
6. Кондратюк С.В. Державотворча діяльність Української Центральної Ради / С.В. Кондратюк // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2011. – Вип. 578: Правознавство. – С. 22-28
7. Мельник О. Становлення національних органів влади за доби Центральної Ради / О. Мельник // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України: Збірник наукових праць. – К.: 2009. – Вип. 43. – С. 66-82.
8. Турченко Г.Ф. Південноукраїнський регіон у контексті формування модерної української нації (XIX – перша чверть ХХ ст.). – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2008. – 342 с.
9. Українська Центральна Рада: Док. і мат.: У 2 т. Т. 1: 4 березня – 9 грудня 1917 р. К., 1996. – 588 с.
10. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 года. Т. XIII. Екатеринославская губерния / Изд. Центр. Стат. комитетом М-ва вн. дел; Под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб., 1904. – 254 с.
11. Демуз І. Петро Стебницький – один з активних учасників Української революції 1917–1921 рр. / І. Демуз // Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей / М-во освіти і науки України; Держ. вищ. навч. закл. «Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди», Каф. документознавства; редкол.: В.П. Коцур, М.І. Навальна, О.Д. Ісайкіна [та ін.]. – Переяслав-Хмельницький. – Вип. 3. – 2017. – С.102-108.
12. Демуз І. Внесок Української Національної Ради в Петрограді у справу допомоги біженцям і виселенцям під час Першої Світової війни / І. Демуз // СХІД. – № 3 (149). – Травень-червень 2017 р. – С.35-42.
13. Український національно-визвольний рух. Березень-листопад 1917 року: Док. і мат. / Упоряд.: В. Верстюк (керівник) та ін. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2003. – 1024 с.
14. Вінцовський Т.С. Катеринославський Український Національний Губернський з'їзд (травень 1917 року): підготовка, хід і місце в революції / Т.С. Вінцовський // Чорноморський літопис. – Вип. 6. – 2012. – С.54-57.
15. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 1. / Упор. Т. Гуньчак, Р. Сольчаник. – [Б.м.]: Сучасність, 1983. – 510 с.
16. Винниченко В. Відродження нації. – Київ; Відень, 1920. (Репринтне відтворення видання 1920 року: К., 1990). – Ч. I. – 348 с.

17. Гвоздик В.С. Борьба за власть на юге Украины (ноябрь 1917 – декабрь 1918 гг.) / В.С. Гвоздик // Научные труды исторического факультета Запорожского государственного университета. – 2004. – Вып. XVII. – С.201-214.
18. Адміністративно-територіальний поділ Полтавщини (1648-2012): довідник з історії адміністративно-територіального поділу / Упоряд.: Васильєва Ю.О., Жук В.Н., Коротенко В.В. та ін. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2012. – 400 с.
19. Українська Центральна Рада: Док. і мат.: У 2 т. Т. 2: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – К., 1997. – 422 с.
20. Адміністративно-територіальний устрій. Історія та сучасність / За заг. ред. В.Г. Яцуби. – К., 2001. – 270 с.
21. Логвиненко І.А. Конституція УНР 1918 року: оцінки в історіографії / І.А. Логвиненко // Право і безпека. – 2017. – № 1(64). – С. 35-39.

References

1. Boyko, O.D. (2008) Problema vyznachennia kordoniv Ukrainy v period Tsentralnoi Rady (1917-1918 rr.). *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 1, 31-46. (In Ukr)
2. Verstiuk V. (2008) Vseukrainskyi natsionalnyi konhres v konteksti periodu stanovlennia Tsentralnoi Rady. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainy i revoliutsii 1917-1921 rokiv (The Problems of Studying of Ukrainian Revolution 1917-1921)*, 3, 4-22. (In Ukr)
3. Verstiuk V. (2007) Ukrainska Tsentralna Rada: period stanovlennia. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 2, 23-46. (In Ukr)
4. Korolov H.O. (2010) Ideia federalizmu yak paradyhma istorychnoi perspektyvy doby Ukrainy i revoliutsii 1917-1921 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal (Ukrainian Historical Journal)*, 5, 103-117 (In Ukr)
5. Korolov H.O. (2012) Ideia avtonomizmu v uivlenniakh diiachiv ta suchasnykiv doby Tsentralnoi Rady. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainy i revoliutsii 1917 – 1921 rokiv (The Problems of Studying of Ukrainian Revolution 1917-1921)*, 7, 126-147 (In Ukr)
6. Kondratiuk S.V. (2011) Derzhavotvorcha diialnist Ukrainy i Tsentralnoi Rady. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu (Scientific Bulletin of Chernivtsi University)*, 578, Pravo i bezpeka, 22-28 (In Ukr)
7. Melnyk O. (2009) Stanovlennia natsionalnykh orhaniv vlady za doby Tsentralnoi Rady. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy: Zbirnyk naukovykh prats (Scientific Bulletin of the I.F. Kurasa Institute of Political and Ethnonational Studies of National Academy of Sciences of Ukraine: Collection of Scientific Articles)*, 43, 66-82. Kyiv (In Ukr)
8. Turchenko H.F. (2008) Pivdenoukrainskyi rehion u konteksti formuvannia modernoi ukrainskoi natsii (XIX – persha chvert XX st.). Zaporizhzhia (In Ukr)
9. (1996) *Ukrainska Tsentralna Rada: Dok. i mat. T. 1: 4 bereznia – 9 hrudnia 1917 r.* Kyiv (In Ukr)
10. (1904) *Pervaya vseobshchaya perepis naseleniya Rossiiskoi imperii 1897 goda. T. XIII. Ekaterinoslavskaya guberniya.* SPb (In Rus)
11. Demuz I. (2017) Petro Stebnytskyi – odyin z aktyvnykh uchastnykiv Ukrainy i revoliutsii 1917–1921 rr. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiia: zbirnyk naukovykh statei (Socium. Document. Communication: a Collection of Scientific Articles)*, 3, 102-108. Pereiaslav-Khmelnytskyi (In Ukr)
12. Demuz I. (2017) Vnesok Ukrainy i Natsionalnoi Rady v Petrohradi u spravu dopomohy bizhentsiam i vyselentsiam pid chas Pershoi Svitovoi viiny. *SKHID (EAST)*, 3 (149), 35-42 (In Ukr)
13. (2003) *Ukrainskyi natsionalno-vyzvolnyi rukh. Berezen-lystopad 1917 roku: Dok. i mat.* Kyiv (In Ukr)
14. Vintkovskiy T.S. (2012) Katerynoslavskiy Ukrainy i Natsionalnyi Hubernskiy zizd (traven 1917 roku): pidhotovka, khid i mistse v revoliutsii. *Chornomorskyi litopys (Chronicle of the Black Sea)*, 6, 54-57 (In Ukr)
15. (1983) *Ukrainska suspilno-politychna dumka v 20 stolitti. Dokumenty i materialy.* T. 1. (In Ukr)
16. Vynnychenko V. (1920) *Vidrodzhennia natsii.* Kyiv; Viden (In Ukr)
17. Hvozdyk V.S. (2004) Borotba za vladu na pivdni Ukrainy (zhovten 2017 – liuty 1918 r.). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho derzhavnogo universytetu (Scientific works of the historical faculty of Zaporizhzhya State University)*, XVII, 201-214 (In Ukr)
18. (2012) *Administratyvno-terytorialnyi podil Poltavshchyny (1648-2012): dovidnyk z istorii administratyvno-terytorialnogo podilu.* Poltava (In Ukr)
19. (1997) *Ukrainska Tsentralna Rada: Dok. i mat. T. 2: 10 hrudnia 1917 r. – 29 kvitnia 2018 r.* Kyiv (In Ukr)
20. (2001) *Administratyvno-terytorialnyi ustroi. Istorii ta suchasnist* Kyiv (In Ukr)
21. Lohvynenko I.A. (2017) Konstytutsiia UNR 1918 roku: otsinky v istoriografii. *Pravo i bezpeka (Law and Security)*, 1(64), 35-39 (In Ukr)

TLEUSH Viktor, Postgraduate student of Historical Faculty of Zaporizhzhia National University
tleush@i.ua

PLACE OF KATERYNOSLAV PROVINCE IN THE TERRITORIAL POLICY OF TSENTRALNA RADA

Abstract. Introduction. After the overthrow of the tsarist in 1917 the question of reviewing the former administrative-territorial division of Ukrainian lands began to rise. Particular importance had the policy of Tsentralna Rada as a representative of the first national authority, which defined the place of the Katerynoslav province in administrative and territorial system of Ukrainian lands.

Purpose. The purpose of the article is to determine the features of the territorial policy of Tsentralna Rada towards the Katerynoslav province.

Results. With the onset of revolutionary events, the creation of Tsentralna Rada in Ukraine the imperial administrative-territorial system preserved. However, the issue of autonomy arose sharply,

requiring a delineation of the territorial boundaries of Ukrainian autonomy. For the first time, the issue was discussed at the All-Ukrainian National Congress, which took place on April 6-8, 1917 in Kyiv, which clearly outlined the national, ethnic principle of the creation of administrative and territorial units. The territory of Ukraine had to include all the provinces, including Katerynoslav province, in which Ukrainians constituted the overwhelming majority of the population. However, the efforts of Tsentralna Rada to receive support from the Russian Provisional Government in the issue of autonomy and the inclusion southern provinces in its composition were collapsed. This led to a series of protests in Katerynoslav province with the requirement to include its territory in Ukrainian autonomy. The Tsentralna Rada extended its power to Katerynoslav province only after the October Revolution 1917. M. Hrushevsky were put forward the ideas for the new administrative-territorial reform, and on March 6, 1918 «Law on the division of Ukraine into the grounds» was adopted.

Conclusion. The leaders of the Ukrainian People's Republic devoted a lot of attention to the issue of state building and the advocacy of the territorial unity of Ukrainian lands. Significantly, the first national government stated that Katerynoslav province was a Ukrainian province and formed an integral part of the lands of the Ukrainian state. However, due to the complexity of the military-political situation of 1917-1918, all the initiatives of Tsentralna Rada on the inclusion of the southern Ukrainian province into the Ukrainian lands were collapsed.

Ключові слова: Tsentralna Rada, Katerynoslav province, administrative-territorial system, territorial policy.

Одержано редакцією 17.10.2018
Прийнято до публікації 15.11.2018

УДК 477: 321.74(058.244)«1920–1930»
DOI: 10.31651/2076-5908-2018-3-4-129-133

ОРИЩЕНКО Роман Михайлович,
пошукач кафедри історії України
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
e-mail: oromih@gmail.com

«ЗАРАЖЕННЯ КОМУНІЗМОМ» ЯК ЧИННИК ЛІКВІДАЦІЇ ТРАДИЦІЙНОЇ РЕЛІГІЙНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА (1917 – ПОЧАТОК 1930-Х РР.)

У статті досліджено руйнівний вплив комуністичної ідеології та класової політики більшовицького режиму на традиційну релігійність українського селянства. Автор стверджує, що її ліквідація, а фактично це означало радикальну зміну споконвічно усталеної свідомості мешканців села, відбувалася через нав'язування селянам канонів комуністичних поглядів методами пропаганди, зміни соціального середовища та репресій.

Ключові слова: традиційна релігійність, вірування, українське селянство, комунізм, ідеологія, пропаганда.

Постановка проблеми. Прихід до влади в колишній Російській імперії більшовиків радикально змінив ситуацію в країні, зокрема й тій її частині України, яку сучасні історики звично називають Наддніпрянщиною. Щоправда, для учасників тих подій, а йдеться про сільську бувальщину (і не тільки про неї) 1917 – початку 1930-х рр., перехід від проголошення «диктатури пролетаріату» до встановлення тоталітарного режиму, який кожен мешканець мав відчувати на собі, виявився досить тривалим і суперечливим. Утім, комуністична пропаганда поступово робила своє. Коли ж «слів» бракувало, більшовики переходили до «справ».

Отже, одним із ключових завдань, вирішення якого «наближало» українську сільську людину Наддніпрянщини до комуністичного «раю», було поширення й утвердження в її середовищі відповідної ідеології. Але успішно завершитися цей процес міг лише через подолання серйозних перешкод, якою в ментально-світоглядній сфері була традиційна релігійність, що ґрунтувалася на усталених у ході історичної еволюції традиційного суспільства засадах. Зрештою, нав'язати комуністичні погляди можна було тільки шляхом насильницької руйнації традиційних релігійних (християнських) вірувань. З'ясувати складний процес проникнення комуністичної ідеології у світ уявлень селян автор розпочав у